

Iz Satyrice

O grdu čovjeku
(*In deformem*)

Od jezera bjež bistroga
I na tihu ne hod riku,
Da ti ne bi lica od tvoga
Prikazali grdu sliku;

Bi Narcisu od poraze
Velja ljubav svê lijeposti,
Ti ćeš dospjet od omraze
S strahovite tve grdosti.

O liječniku (*In medicum*)

Silnost dažda potopnoga
Kâ se izli starijih ljeta,
I bijes ognja žestokoga
Ki porazi strane svijeta,

Nijesu oni vik toliko
Naudili umrlima,
Tamnim umom ti koliko
I pomornim tvim lijecima.

Ljudski narod poraze će
Tri brojiti od sadara:
Potop voda, ognja smeće
I ubojstva od ljekara.

Troja prevarom uzeta
(*De Troia dolo capta*)

Pazi konja drvenoga
Ki grčkijeh pun junaka
Zide uskoči desetoga
Ljeta ukradom posred mraka.

Epeo ga krupna svime
Zgradi, Pala jak hotjaše,
Ter pod sapim njegovime
Vas Grčaluk skroven staše.

Tuj zaupi: Mnoštvo Grka
Izginulo zamani je,
Kad sve učini sama varka
A junaštvo ništa nije.

O JEZIKU ETRUŠČANA

Vjerojatno nema naroda koji bi bio predmet tolikih spekulacija kao što su to bili Etrušćani. Već desetljećima njih se bezrazložno naziva tajanstvenima, nepoznatima, nedokučivima... U zabludu su mnoge – i stručnjake i nestručnjake – doveli i oni podaci koje nam je prošlost ostavila. Već su se u antici tadašnji autoriteti sporili oko njihova porijekla.

Dovodilo ih se u vezu s Hebrejima (P.F. Giambulari, XVI st.), Italicima (L. Lanzi u XVIII st., E. Lattes 1869, W. Corssen 1874), Armencima (V. Thomsen 1890, kasnije razmatra veze s Baskima i narodima Kavkaza), Dravidima (S. Konow), Egipćanima (V. Wanscher), Albancima (Z. Mayani), Grcima (U. Colli 1949, A.I. Harsekin 1963), Hetitima i Lidijcima (V. Georgiev od 1936. pa do današnjih dana, A.I. Harsekin poslije „grčke faze“), Slavenima (G. Trusman, A.D. Čertkov; I. Rebec i A. Berlot 1976–77). Bilo je hipoteza da etruski jezik spada u indoevropsku (E. Goldmann 1929), ugrofinsku (W. Deecke u XIX st., J. Martha), turkijsku (W. Brandestein 1937), kineskotibetsku i mnogu drugu porodicu jezika; moglo se pročitati da je taj jezik „indoevropoidan“, tj. samo srodan s indoevropskim jezicima, ali da nije indoevropski (P. Kretschmer 1925), pa čak i to da je taj narod došao iz svemira (J. Knežević 1976).

Zaista – odakle su Etrušćani došli u Italiju?

Čini se da se prvi put Etrušćani spominju za faraona Merneptaha i Ramsesa III oko 1230/1170. g.pr.n.e. kao Trš.w (? Turuša) među „narodima s mora“ koji su napadali Egipat (među njima su bili i Ahejci, Danajci, Dardanci, Likijci, Filistejci, Sardi, Sikuli i dr.).

Grci su ih zvali **Tyrsenoi**, **Tyrrhenoi**. Možda je sličnost toga imena s imenom lidijskog grada **Tyrrhe** navela Herodota da misli kako su Etrušćani došli iz Lidije. No Dionizije Halikarnaški je tvrdio da su Etrušćani oduvijek živjeli u Italiji te da nemaju ničeg zajedničkog s ostalim narodima. Latini su ih zvali **Etrusci**, **Tusci**, a zemlju **Etruria**. Moguće je da je posve slučajna podudarnost s białajnskom riječi **taršuan** „čovjek, ljudi“ (Białaja je zemlja na Bliskom Istoku; Asirci su je zvali **Urartu**, a narod se spominje i pod imenom **Kaldejci**).

Etrušćani su sebe zvali **Rasenima** (o tome nas izvještava i Dionizije), a to se ime nalazi i na mnogim spomenicima u raznim oblicima (npr. **mexl rasnal** „Etrurija“).

Rimljani su Etrušćane pokorili u IV–III st. pr.n.e. Etruski se jezik još neko vrijeme upotrebljavao i kao službeni. Tek u I st. naše ere počinje jača romanizacija Etrušćana, jezik im se gubi, no upotrebljava se u malobrojnim vjerskim zajednicama sve do oko V st. n.e.

Postojala je i etrurska književnost, no nije se ništa sačuvalo. Zna se za pisce kao što su *Avle Ceicna*, *Umbrius Melior*, *Iulius Aquilla*. „*Libri rerum Etruscarum*“, koje je napisao rimski gramatik Verije Flak, nisu sačuvani. Nepoznate su ostale i etrurska historija i gramatika što ih je sastavio car Klaudije.

Za Etrušćane su se počeli zanimati u vrijeme renesanse (Annius iz Viterba, XV st.). 1726. godine osnovana je u Cortoni Etrurska akademija. Velik je doprinos etruskologiji L. Lanzija (XVIII st.). U XIX st. etrurskim su se jezikom bavili mnogi stručnjaci. A. Fabretti započeo je izdavanje Korpusa italskih natpisa 1867. g., a od 1893. izlazi Korpus etrurskih natpisa. Interpretacijom etrurskih tekstova bavili su se W. Corssen, W. Deecke, C. Pauli i dr. U novije su se vrijeme njima bavili i mnogo pridonijeli razvitku etruskologije A. Trombetti, H. Rix, M. Pallotino, A.J. Pfiffig, G. Buonamici i mnogi drugi. U Firenzi od 1927. g. izlazi specijalizirani etruskološki časopis „*Studi etruschi*“.

Etrursko je pismo čitko jer je zapadnogrčkog porijekla. Pronađeno je više od 10000 natpisa i stalno se nalaze novi. Uglavnom su to kraći tekstovi, npr. na posudama, grobovima, kipovima, kamenima-međašima itd., a potječu iz VII–I st. pr.n.e.

Najdulji je etrurski tekst tzv. *Liber linteus* (lanena knjiga) – na platnenim povojima mumije pronađene u Egiptu, a čuva se (i mumija – koja je izložena) u Arheološkom muzeju u Zagrebu od sredine prošlog vijeka. Duljina je odlomaka oko 13,74 m (1910, W. Herbig) tj. 13,583 m (srpanj 1932, M. Runes). Tekst sadrži oko 1200 riječi (neki procjenjuju – i do 1500), no zbog ponavljanja to je svega oko 500 različitih. Iz konteksta se može zaključiti da nedostaje oko 100 riječi. Da je tekst etrurski, otkrio je 1892. g. egiptolog J. Krall. LL jedina je platnena knjiga iz antike koja je ostala sačuvana do naših dana.

Također su dulji i tekstovi iz Capue (oko 300 riječi), Perugije (130), Magliana (oko 70) itd. Zlatne pločice iz Pyrgija imaju 36 (ili 37) odnosno 15 riječi, a dulji tekst ima i punski prijevod na trećoj pločici.

Neke su etrurske riječi zapisali antički autori (npr. *Aclus* = *acale* „ime mjeseca, lipanj“, *árimos* = **arim* „majmun“, *Cabreas* = *capr-* „ime mjeseca, travanj“, *kápyos* = **capu* „soko“, *damnos* = **t(h)amna* „konj“, *droúna* = **t(h)runa* „snaga, vlast“ itd.), neke su ušle u latinski rječnik (npr. *phersu* = lat. *persona* „maska, maskirana osoba, osoba“, *etr. suplu* „flautist“ = lat. *subulo* itd.). Neke je riječi etrurski preuzeo iz latinskog ili kojeg drugog italskog jezika (*etr. sacni* „svet“: lat. *sacer*, *etr. vinum* „vino“: lat. *vinum*, *umbrij. vinu*, *etr. prumts, prumaths*: lat. *pronepos* itd.), a brojne su i grčke posuđenice.

Nešto se riječi saznalo iz rijetkih dvojezičnih natpisa. Tako npr. iz jednog natpisa na urni iz Kluzija saznajemo da latinskom imenu *Scribonius* (koje je izvedeno od glagola *scribo* „pišem“) odgovara etrursko *Zicu* istog značenja; i zaista: u mnogim

etrurskim tekstovima *zic-*, *zix-* znači „pisati, napisati“ (npr. posljednje riječi na *cipusu* iz Perugije: *ca cexa zixuxe* „ovaj dokument napiše“).

No glavni je način proučavanja etrurskih tekstova kombinatorna metoda (koja u sebi sadržava i izučavanje dvojezičnih natpisa); ona se oslanja na sam tekst. Npr. na nadgrobnim će se spomenicima naći riječi kao *svalce* „živio je“, *lupu* „umro je“, *avil* „godine“, *suthi* „grobnica“, termini srodstva (*clan* „sin“, *sex* „kći“, *apa* „otac“, *ati* „mati“, *papa* „djed“), zamjenice (mi „ja“, an „on“, *ca* „ovaj“, *ta* „taj“ itd.), brojevi itd. pa se uspoređivanjem više tekstova dolazi do pravog značenja pojedinih riječi.

Česti su etrurski natpisi tipa „ja (sam predmet) te i te osobe“ kao npr. faliskijski (italski jezik blizak latinskom) *eko kaisiosio* „ja (sam) Kajsija (tj. Kajsijev)“ (latinski „*Ego /sum/ Caesii*“). Tako na jednom krčagu (TLE 28) imamo tekst *mi qutun lemausnas ranazu zinace* „ja, krčag (*qutun*, iz grč. *kothon*), *Lemausnas* (V. Georgiev smatra da je ovdje genitiv, „*Lemausna, Lemausnov*“) grnčar (*ranazu*, A.J. Pfiffig uspoređuje s umbrijskim *ranu* „naziv posude“ te s etrurskim *ranem* u LL) napravi (*zin-* „okretati, npr. grnčarsko kolo, davati oblik“).

Genitiv zamjenice *mi* „ja“ jest *mini* „mene“, i nalazimo ga npr. na amfori iz VII–VI st. (TLE 57): *mini mulvanice mamarce velxanas* „mene posveti Mamarce Velxanov“.

Zanimljivi su etrurski brojevi; poredak – 1 *thu*, 2 *zal*, 3 *ci*, 4 *ša*, 5 *max*, 6 *huth*, 7 *semph*, 8 *cezp*, 9 *nurph*, 10 *šar* – može se potvrditi i etimološkom analizom; npr. *semph* 7 ima paralele u semitohamitskim (arapski *sab un*, stegip. *šhf*), južnokavkaskim (guzijski *šwidi*) i indoevropskim jezicima (pie. **septm*: stind. *sapta*, lat. *septem*, got. *sibun* itd.); da *ci* znači 3, potvrđuje se i pirgijskim tekstom gdje etrurskom *ci avil* odgovara punski *šnt šlš* „tri godine“.

Na jednom ogledalu iz IV–I st. pr.n.e. (TLE 695) stoji *mi malena larthia puruhenas*. Jasno je da to znači „ja (sam) ... Lartije Puruhenove“, a da *malena* doista znači „ogledalo“, potvrđuje etimologija te riječi (u daljem je srodstvu s našim glagolom *pomoliti se* „pojavit se“).

Riječ *kapys* (**capu*) „soko“ K. Oštir usporedio je s riječima *kobac*, *kanja* (od **kapnja*), njemačkom *Habicht* „jastreb“ (ovamo i engl. *hawk*), latinskom *accipiter* „jastreb, soko“ i još nekima.

U najduljem etrurskom tekstu, *Liber linteus*, nalazimo cijelo bogatstvo riječi i oblika. LL popis je uputstava za izvršavanje ceremonija (takvi su mnogi sveti tekstovi starih naroda). Spominju se razna božanstva (npr. *Nethun*, *Veltha*, *Tin*, *Culsu*, *Uní*), žrtve (*vinum* „vino“, *faše* „kruh“, *fler* „žrtva“), upućuje se kad se obavlja koja žrtva, npr. u VIII koloni, 3. red i dalje: *celi huthiš zathrumiš flerxva nethunsi šucri therzeric*... „(u mjesecu) *celi* (rujan) dvadeset šestog (*huthiš zathrumiš*) (dana) žrtvu (*flerxva*) Neptunu (*nethunsi*) treba objaviti (*šucri*) (ili neko drugo slično

značenje) i treba izvršiti (thezeri + -c „i“). Slične su ceremonije imali i drugi italjski narodi, i one su opisane (npr. umbrijske u Iguvinskim talbicama, s više od 4000 riječi) te se mogu uspoređivati s etrurskima s kojima imaju i nekih zajedničkih elemenata, nastalih vjerojatno zbog međusobnih utjecaja.

Međutim, samo se nameće pitanje s kojim je jezicima etrurski jezik srodan. Do odgovora se dolazi tek u novije vrijeme.

Nedavno su se lingvisti opet počeli baviti međusobnom srodnosti velikih jezičnih porodica. Ispostavilo se da nostratičku makroporodicu genetski povezanih jezika čine porodice kao indoevropska, semitohamitska (arapski, hebrejski, egipatski, berberski, somali, hausa i dr.), kavkaski jezici (gruzijski, čerkeski, avarski, laki i dr.) – koje čine zapadnu granu – te porodice istočne grane nostratičke makroporodice: uralska (finski, estonski, mađarski, samojedski jezici), dravidska (tamil, malajalam i drugi jezici Južne Indije i Lanke), altajski (turkijski, mongolski, tunguskomandžurski jezici te korejski i japanski). Po dostupnim podacima može se govoriti i o nostratičkom karakteru kineskotibetskih jezika (kineski, tibetski, burmanski, tajski i dr.), sumerskog, eskimskog i mnogih drugih.

Na primjer etrurski glagol the- „staviti, djeti“ može se usporediti s ovim primjerima istog značenja: stegip. wdj; gruz. d-; hs. djeti, hetit. tehhi; fin. teen („radim“); evenkij. (iz tunguskomandžurske porodice) di-; burmanski tha itd.

Niz najosnovnijih etrurskih riječi na taj način možemo dovesti u vezi s riječima mnogih drugih jezika. A to pokazuje da je i etrurski jezik dio nostratičke makroporodice te da sam za se čini svoju porodicu (kao što je npr. grčki jezik samostalna grana unutar indoevropske porodice). Ideju da bi i etrurski jezik mogao biti nostratički iznijeli su i A.M. Kondratov i V.V. Ševoroškin.

No kao rezultat istraživanja iznenađuje to da je etrurski jezik dio istočne nostratičke grane (u istočnonostratičkim jezicima nema prijevoja koji postoji u zapadnima; za prijevoj usporedi naše berem-izbor-brati, arapski kitab „knjiga“ -kutub „knjige“ -maktub „pismo“ itd.). A to bi samo donekle potvrdivalo ono što je tvrdio Herodot. Jer možda su Etruščani i nastavali Lidiju, no prije toga vjerojatno su živjeli istočnije, negdje u susjedstvu nosilaca istočnonostratičkih jezika.

Tako etrurski jezik postaje sve manje i manje tajanstven.

A je li uopće zavređivao da ga se takvim naziva?

Alemko Gluhak

Literatura

- BLOCH R., *Les Etrusques*. 6e ed. Presses universitaires de France, 1977.
- DYBO V.A., Nostragičeskaja gipoteza (Itogi i problemy). *Izvestija AN SSSR, Serija literatury i jazyka*, Tom 37, No 5, 400–13. Moskva, sentjabr-oktjabr 1978.
- GEORGIEV V.I., Etruskische Sprachwissenschaft. I. Teil: Altetruskische Inschriften. II. Teil: Jungetruskische Inschriften. *Linguistique Balkanique* XIV, 1, XV, 1. Verlag der Bulgarische Akademie der Wissenschaften, Sofia 1970–71.
- GLUHAK A., Porijeklo etruskog jezika. *Galaksija* 67, Beograd, novembar 1977.
- GLUHAK A., Nostratica. *Suvremena lingvistika* 15–16, s. 49–56, Zagreb 1977.
- GLUHAK A., Etruscan malena „mirror“. *Linguistica* XVII, s. 23–4. Ljubljana 1978.
- GLUHAK A., Etruscan numerals. *Linguistica* XVII, s. 25–32. Ljubljana 1978.
- GLUHAK A., Is Sino-Tibetan related to Nostratian? *General Linguistics* 18/3, p. 123–7. Pennsylvania State University, 1978.
- GLUHAK A., Etruscan vocalism. *Živa antika*, Skopje (uskoro).
- HARSEKINA I., Ob etruskom jazyke. Tajny drevnyx pismen, 339–48. Progress, Moskva 1976.
- ILIČ-SVITYČ V.M., Opyt sravnenija nostratičeskix jazykov I–II. Nauka, Moskva 1971–76.
- KONDRATOV A.M. – ŠEVOROŠKIN V.V., *Kogda molčat pismena*. Zagadki drevnej Egeidi. Nauka GRVL, Moskva 1970.
- OŠTIR K., Drei vor-slavisches-etruskische Vogelnamen. *Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani* 8, Filološko-lingvistični odsek 1. Znanstveno društvo v Ljubljani, 1930.
- PALLOTINO M., *The Etruscans* (transl. by J. Cremona). Penguin Books, Harmondsworth 1978. (1. tal. izd.: *Etruscologia*, 1942)
- PIFFIG A.J., *Die etruskische Sprache. Versuch einer Gesamtdarstellung*. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz 1969.
- RUNES M., *Der etruskische Text der Agramer Mumienbinde*. Mit einem Glossar von S.P. Cortsen. Mit 28 Abbildungen auf 14 Tafeln. *Forschungen z. griechischen u. lateinischen Grammatik*, 11. Heft. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1935.
- VREČAR A., Etruščani niso bili Slaveni. Velika uganka zgodovine ni razrešena. Dr. Bojan Čop zavrača dešifrantsko metodo Antona Berlota. *ITD* XXXII/19, Ljubljana 13. 5. 77.